

Р. М. Римарчук

Навчально-науковий інститут права та психології
 Національного університету "Львівська політехніка",
 канд. юрид. наук, доц.,
 доц. кафедри цивільного права та процесу

ПІДСТАВА ТА УМОВИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШКОДУ, ЗАПОДІЯНУ ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ ТА ЇХНІМИ ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ

© Римарчук Р. М., 2016

Розглянуто питання відповідальності за шкоду, завдану незаконними діями (бездіяльністю) органів місцевого самоврядування або їхніх посадових осіб під час здійснення повноважень, інституту відповідальності держави перед особою та визначено підстави відповідальності за завдану моральну шкоду. Заподіяння шкоди державними органами, органами місцевого самоврядування, а також їхніми посадовими особами належить до спеціальних деліктів і є окремим видом відповідальності.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізична особа, юридична особа, моральна шкода.

Р. М. Римарчук

ОСНОВАНИЕ И УСЛОВИЯ ГРАЖДАНСКО – ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ВРЕД, ПРИЧИНЕННЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ОРГАНАМИ И ИХ ДОЛЖНОСТНЫМИ ЛИЦАМИ

Рассмотрены вопросы ответственности за вред, причиненный незаконными действиями (бездействием) органов местного самоуправления или их должностными лицами при осуществлении полномочий, института ответственности перед лицом и определены основания ответственности за причиненный моральный вред. Причинение вреда государственными органами, органами местного самоуправления, а также их должностными лицами относится к специальным деликтам и является отдельным видом ответственности.

Ключевые слова: гражданско-правовая ответственность, органы государственной власти, органы местного самоуправления, физическое лицо, юридическое лицо, моральный вред.

R. M. Rymarchuk

FOUNDATIONS AND CONDITIONS OF CIVIL – LEGAL LIABILITY FOR DAMAGE CAUSED BY THE STATE BODIES AND THEIR OFFICIALS

Questions of liability for damage caused by unlawful actions (inaction) of local self-government bodies or their officials in the exercise of authority, the institute of responsibility before an individual are analyzed and also there are determined grounds for liability for non-pecuniary damage. Causing damage by public authorities, local governments and their officials refers to the special delicts and is a separate kind of responsibility.

Key words: civil liability, public authorities, local government, natural person, legal entity, non-pecuniary damage.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що для правової держави пріоритетом є забезпечення та захист прав і свобод особи. Фундаментальні ідеали демократичного суспільства закріплені в таких актах міжнародного права, як Загальна декларація прав людини від 10 грудня

1948 року [1], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [2], Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою від 29 листопада 1985 року [3], котрі, окрім проголошення прав, також передбачають створення системи ефективних засобів їхньої реалізації. Важливу роль у захисті прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб відіграють органи державної влади, місцевого самоврядування, а також їхні посадові особи.

Аналіз дослідження проблеми. Сформульовані в цій статті теоретичні висновки спираються на загальні досягнення юридичної науки, зокрема на результати досліджень вітчизняних та зарубіжних романистів, цивілістів, фахівців інших галузей правової науки: М. М. Агарков, С. С. Алексєєв, Ч. Н. Азімов, Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, О. С. Йоффе, В. М. Ігнатенко, О. О. Красавчиков, Н. С. Малєїн, В. П. Маслов, Г. К. Матвєєв, В. В. Луць, І. Б. Новицький, О. А. Підпригора, Й. О. Покровський, С. Н. Приступа, С. Д. Русу, В. О. Рясенцев, А. А. Собак, В. А. Тархов, Є. О. Харитонов, В. М. Хвостов, Ю. С. Червоний, Я. М. Шевченко та ін.

Мета роботи. Розглянути поняття цивільно-правової відповідальності державних органів та посадових осіб за завдану шкоду та визначити її підстави та умови.

Виклад основного матеріалу. Поняття “відповідальність” використовується в різних наукових дисциплінах: праві, філософії, соціології, психології, етиці та ін. Тим не менш, вважаємо, що сутність відповідальності єдина незалежно від сфери її існування. Для наукового визначення поняття юридичної відповідальності необхідно виходити з її загальнонаукового сенсу. Відповідальність – це реакція на вибір. Вибір є тільки там, де є свобода. Проблема свободи тісно пов’язана з проблемою відповідальності і навпаки. Відповідальність – один із проявів зв’язку і взаємної залежності особи та суспільства. Філософський словник визначає відповідальність як категорію етики і права, що відображає особливе соціальне і морально-правове ставлення особистості до суспільства (людства загалом), яке характеризується виконанням свого морального обов’язку і правових норм.

Поняття цивільно-правової відповідальності вперше спробував розробити в 1940 році М. М. Агарков. Розглядаючи співвідношення категорій боргу (обов’язки) та відповідальності у цивільно-правових зобов’язаннях, М. М. Агарков писав, що нормальне виконання боржником зобов’язання є його обов’язком. У разі порушення цього обов’язку боржник, крім його волі, примушується до виконання свого обов’язку, або до відшкодування збитків, тобто, настає відповідальність. Звідси М. М. Агарков робить висновок, що “борг та відповідальність є не різними і незалежними один від одного елементами зобов’язання, а лише двома аспектами тих же відносин,” і “таким чином, те, що ми зазвичай називаємо словами обов’язок і відповідальність за зобов’язанням, є в цілому ні чим іншим, як обов’язком боржника в зобов’язальних правовідносинах” [4].

Органи правосуддя здійснюють судочинство у кримінальних і цивільних справах. Саме в цій сфері громадяни та організації, реалізуючи передбачені Конституцією України права, стикаються з неабиякою кількістю порушень посадовцями положень чинного законодавства. Наслідком неправомірних дій найчастіше стає заподіяння майнової та моральної шкоди як особам, які беруть участь у справі, так і тим, хто не бере в ній безпосередньої участі.

Наріжним каменем у взаємовідносинах особи і держави є принцип, закріплений у ст. 56 Конституції України: “Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень” [5].

І. Поляков зазначає, що “державна захищає свій престиж, пом’якшує автократичні прояви своєї діяльності, створює систему стримувань і противаг своєї влади ... показує свою прихильність принципам законності, гуманізму і справедливості” [6, с. 43].

Інститут відповідальності держави перед особою – це одна з головних гарантій і свобод людини, закріплених у чинному законодавстві: держава встановлює механізм власної публічно-правової відповідальності, бере на себе обов'язок забезпечити також можливість її реалізації, зробити доступною для громадян. Цим досягається послаблення тиску держави на суспільство і водночас збільшується можливість його контролю за діями держави, рішеннями її органів та посадових осіб [7, с. 5].

Положення Конституції України про відповідальність держави конкретизовано в цивільному законодавстві. Ч. 1 ст. 1166 Цивільного Кодексу України (надалі – ЦК України) встановлює загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду: особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи внаслідок неправомірних рішень, дій чи бездіяльності, а також майну фізичної або юридичної особи. Цю шкоду відшкодовує в повному обсязі особа, яка її завдала [8].

У ст. 1167 ЦК України визначено підстави відповідальності за завдану моральну шкоду: завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, вона відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності вини. Водночас така шкода відшкодовується незалежно від вини органу державної влади, органу місцевого самоврядування, фізичної або юридичної особи, яка її завдала, у передбачених законодавством випадках.

Аналіз судової практики свідчить, що чинні правові конструкції далекі від ідеалу. Відсутність ефективних засобів відновлення порушених прав призводить до того, що постраждалі від зловживань владою громадяни змушені звертатися до міжнародних органів і, зокрема, до Європейського суду з прав людини.

Заподіяння шкоди державними органами, органами місцевого самоврядування, а також їхніми посадовими особами належить до спеціальних деліктів і є окремим видом відповідальності. Для настання деліктної відповідальності держави, крім загальних умов (завдання шкоди, протиправна поведінка, причинний зв'язок, вина), потрібні спеціальні, а саме: наявність спеціального суб'єкта – заподіювача шкоди та сфера його діяльності.

Специфіка зазначеного виду відповідальності полягає в тому, що шкоди громадянам та юридичним особам завдають державні органи та органи місцевого самоврядування під час здійснення публічно-правових функцій. Несприятливі майнові та моральні наслідки виникають у результаті незаконних владних приписів [9, с. 67].

Незважаючи на те, що шкода заподіюється в сфері публічних правовідносин, умови і порядок її відшкодування регулюються чинним цивільним законодавством України за правилами деліктної відповідальності. Тобто відшкодування шкоди в межах деліктної відповідальності є найдоцільнішим і виправданим. Воно повною мірою відповідає інтересам громадян і організацій, потерпілих від незаконної діяльності державних, комунальних, правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування або їхніх посадових осіб.

У випадках, встановлених чинним законодавством України, публічно-правові утворення несуть деліктну відповідальність незалежно від вини їхніх органів, зокрема за:

– моральну шкоду, завдану фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів публічно-правових утворень (ст. 1167 ЦК);

– шкоду, завдану фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 1173 ЦК);

– шкоду, завдану фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадової або службової особи органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування при здійсненні нею своїх повноважень (ст. 1174 ЦК);

– шкоду, завдану фізичній або юридичній особі в результаті прийняття органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування нормативно-правового акта, що був визнаний незаконним і скасований (ст. 1175 ЦК);

– шкоду, завдану фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу тримання

під вартою або підписки про невиїзд, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт (ст. 1176 ЦК).

Підставами для виділення відшкодування шкоди, нанесеної посадовою або службовою особою органу державної влади, в окремий (спеціальний) делікт є як особливості застосування до неї загальних умов відшкодування шкоди, так і спеціальних умов, додатково встановлених законом. Перша умова виникнення зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадових та службових осіб органів податкової служби України – наявність шкоди. Шкода може бути причинена під час проведення податкової перевірки, наприклад, через вилучення необхідних документів, системних блоків комп'ютерів тощо або надмірним стягненням сум податку, пені і штрафів, арештом грошових коштів, за яких підприємство може бути позбавлене грошових коштів та іншими неправомірними діями податкових органів. Протиправність як умова виникнення відповідних зобов'язань виявляється у тому, що будь-який відступ відповідної службової особи за межі (функції), визначені для неї законодавством, є порушенням закону. Якщо службова особа здійснює дію, яка їй не дозволена (хоча і не заборонена), то це повинне вважатися правопорушенням. Тому в такому разі протиправна поведінка (дія) полягає не в здійсненні забороненої, але в здійсненні недопущеної дії. Так, звільнення від обов'язку відшкодування шкоди можливе, тільки якщо службова особа була уповноважена на його заподіяння, інакше кажучи, заподіяла шкоду тими діями, які прямо дозволені законом. Третя умова, що необхідна для виникнення зобов'язання – причиновий зв'язок між незаконними діями службових осіб державних органів і шкодою. Встановлення причинового зв'язку є ключовим моментом у питанні про стягнення збитків, заподіяних податковими органами. Що стосується такої умови виникнення зобов'язання у зв'язку із заподіянням шкоди як вина, то специфіка виникнення відповідальності держави за шкоду вчинену службовими особами, зокрема податкових органів, полягає у тому, що у ЦК України вперше визначено, що шкода відшкодовується незалежно від вини посадових або службових осіб. Говорячи про можливість відшкодування шкоди незалежно від вини службових осіб, не слід думати, що вина взагалі не повинна встановлюватися. Усі випадки незаконного завдання шкоди повинні чітко виявлятися і одержувати належну оцінку з боку відповідних органів.

Найбільша проблема у відносинах з владою – це реалізація права на відшкодування шкоди, передбаченої багатьма нормативно-правовими актами чинного законодавства, у зв'язку з чим, найважливішим завданням держави залишається забезпечення найсправедливішого, швидшого і ефективнішого відновлення порушеного права і відшкодування заподіяної шкоди. Історія розвитку законодавства про відшкодування шкоди державою за акти влади свідчить про те, що спочатку воно відрізнялося крайньою помірністю і численними вилученнями осіб, яким шкода підлягала відшкодуванню. Інститут відшкодування шкоди державою за незаконні дії посадових осіб державних органів не належить до інституту відповідальності у цивільному праві, а є реалізацією засобів захисту у цивільному праві, оскільки вина посадової особи державного органу не є умовою виникнення відповідного зобов'язання. Відшкодування шкоди, що виникла в результаті незаконних дій посадових осіб державних органів, реалізується в межах недоговірного зобов'язання. Суб'єктами зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадових та службових осіб органів податкової служби України, є держава та потерпілий. Заподіювач шкоди – посадова чи службова особа – не є безпосереднім суб'єктом деліктного зобов'язання, однак тільки якщо буде доведено, що шкоду заподіяла справді посадова чи службова особа державних органів, у сукупності з іншими обставинами шкоду відшкодовує держава. 6. Заподіювач шкоди – посадова чи службова особа – не є безпосереднім суб'єктом деліктного зобов'язання, однак тільки якщо буде доведено, що шкоду заподіяла справді посадова чи службова особа державних органів, у сукупності з іншими обставинами шкоду відшкодовує держава. Встановлені у ст. 1166 ЦК України умови відшкодування шкоди поширюються на всі норми, що входять до глави 82 ЦК України, тією мірою, в якій його не змінюють спеціальні правила, передбачені окремими статтями цієї глави. Так, зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадових та службових осіб

органів податкової служби України виникають без наявності вини у заподіювача шкоди. Разом з особливостями загальних умов відшкодування шкоди відшкодування шкоди державою характеризуються наявністю спеціальних умов. По-перше, відповідно до ст. 1174 суб'єктом спричинення шкоди може бути не будь-який працівник органу державної влади, органу влади, а тільки їхня посадова або службова особа. По-друге, необхідне дотримання умови, що стосується виду діяльності суб'єкта заподіювача шкоди. Із закону витікає, що держава бере на себе відшкодування шкоди, заподіяної не будь-якими діями державних службовців, а лише тими, які пов'язані із здійсненням їхніх повноважень.

Відповідно до ст. 170 ЦК України держава набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через органи державної влади у межах їхньої компетенції, встановленої законом. У деліктних правовідносинах зобов'язання держави виконує Державна казначейська служба України, яка відповідно до покладених завдань здійснює безспірне списання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів на підставі рішення суду.

Історично питання щодо відповідальності юридичної особи без вини було вирішене за допомогою теорії професійного ризику. Згідно з цією теорією будь-яка масштабна діяльність, пов'язана з використанням складних та потенційно небезпечних механізмів, неможлива без ризику завдання шкоди довколишнім. Пізніше теорію професійного ризику, як і теорію органів юридичної особи, також розглядали в межах публічно-правових утворень.

Реформування системи місцевого самоврядування, викликане життєво важливими потребами сучасного українського суспільства, спричинило кардинальні зміни у чинному законодавстві, що регулює базові принципи організації місцевого самоврядування в Україні та гарантії його здійснення. Нормативне закріплення ефективного механізму відшкодування шкоди, заподіяної незаконними актами органів місцевого самоврядування або діями їхніх службовців, покликане сприяти зміцненню довіри громадськості до таких органів і гарантувати законність їхньої діяльності.

Згідно зі ст. 2 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" місцевим самоврядуванням в Україні є гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [10].

З метою реалізації зазначених повноважень органами місцевого самоврядування приймаються акти, обов'язкові до виконання на всій території адміністративно-територіальної одиниці. Отже, можна встановити два види дій таких органів: власні та передоручені державою.

Ст. 77 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" визначає, що шкода, заподіяна юридичним і фізичним особам у результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності органів місцевого самоврядування, відшкодовується за рахунок коштів місцевого бюджету, а в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності посадових осіб таких органів – за рахунок їхніх власних коштів у порядку, встановленому законом [10].

У юридичній літературі викладено думку, згідно з якою шкода має відшкодовуватися з бюджету органу, який делегував повноваження, і бюджету делегата солідарно, з можливістю подальшого регресу на загальних засадах, пов'язаних зі ступенем вини кожного з тих, хто її заподіяв. Це правило повинне застосовуватися як у разі делегування, передбаченого законом, так і за незаконної передачі повноважень. Однак, коли третя особа з власної ініціативи взяла на себе будь-яку з функцій державного органу без попередньої або подальшої згоди останнього, відповідальним суб'єктом є такий правопорушник, а не держава [11, с. 38].

У ЦК розкрита сутність моральної шкоди. Так, згідно з ч. 2 ст. 23 ЦК моральна шкода полягає: у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Під моральною шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти немайнові втрати, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмову назву, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до її діяльності.

У разі вирішення спору про відшкодування моральної шкоди, заподіяної громадянину незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу державної влади, його посадовими або службовими особами, судам слід виходити з того, що зазначений орган має бути відповідачем у такій справі, якщо це передбачено відповідним законом (наприклад, ст. 9 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” від 18 лютого 1992 р. № 2135-ХІІ). Якщо ж відповідним законом чи іншим нормативним актом це не передбачено або в ньому зазначено, що шкода відшкодовується державою (за рахунок держави), то поряд із відповідним державним органом суд має притягнути як відповідача відповідний орган Державного казначейства України (абз. 2 ст. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди” від 31 березня 1995 р. № 4).

Розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнав позивач, характеру немайнових втрат (їхньої тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин. Зокрема враховуються стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану, добровільне – за власною ініціативою чи за зверненням потерпілого спростування інформації редакцією засобу масової інформації. А у випадках, коли межі відшкодування моральної шкоди визначаються у кратному співвідношенні з мінімальним розміром заробітної плати чи неоподатковуваним мінімумом доходів громадян, суд під час вирішення цього питання має виходити з такого розміру мінімальної заробітної плати чи неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, що будуть діяти на час розгляду справи.

Своєю чергою, публічно-правові утворення мають право зворотної вимоги до фізичної особи, винної у вчиненні злочину, у розмірі коштів, витрачених на лікування особи, яка потерпіла від цього злочину. Держава може застосувати регресні вимоги до посадової, службової особи органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду у разі встановлення в її діях складу злочину за обвинувальним вирокком суду щодо неї, який набрав законної сили (ст. 1191 ЦК).

Висновки. Отже, відповідальність за шкоду, завдану незаконними діями (бездіяльністю) органів місцевого самоврядування або їхніх посадових осіб під час здійснення повноважень, має покладатися сповна на суб'єкт, який делегував повноваження, – державу.

Також для настання цивільно-правової відповідальності держави не мають значення характер незаконної владної діяльності і ступінь вини конкретного посадовця. Дії або бездіяльність посадової особи можуть містити ознаки злочину або кваліфікуватися як адміністративне правопорушення чи дисциплінарний проступок. Не мають значення мотиви скоєння протиправних дій, чи це корислива зацікавленість, чи правова неграмотність. Відповідальність держави, її органів зумовлена тим, що повноваження, якими скористалася особа, надані їй в інтересах відповідного публічно-правового утворення, у зв'язку з чим останнє містить ризик несприятливих наслідків діяльності правопорушника.

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_015test=4/UMfPEGznhhDoJ.ZiFNQjtcHI4xMs80msh8Ie6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004?test=4/UMfPEGznhhDoJ.ZiFNQjtcHI4xMs80msh8Ie63. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою від 29 листопада 1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_114?test=4/UMfPEGznhhDoJ.ZiFNQjtcHI4xMs80msh8Ie64. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву. – М., 1940. – С. 44.
5. Конституція України від 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр?test=4/UMfPEGznhhDoJ.ZiFNQjtcHI4xMs80msh8Ie6>
6. Поляков И. Н. Ответственность по обязательствам вследствие причинения вреда. – М., 1998. – С. 172. 7. Оніщенко Н. М. Проблема ефективності законодавства та сучасний розвиток. – Віче. – 2007. – № 12. – С. 3–6. 8. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/43515?test=4/UMfPEGznhhDoJ.ZiFNQjtcHI4xMs80msh8Ie6> 9. Попов В. В. Гражданско-правовая ответственность за внедоговорной вред, причинённый публично правовыми образованиями : дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2002. – С. 201. 10. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр?test=4/UMfPEGznhhDoJ.ZiFNQjtcHI4xMs80msh8Ie6> 11. Матвеев Ю. Г. Англо-американское деликтное право. – М., 1973. – 176 с.

REFERENCES

1. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny vid 10 hrudnya 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights] – Available at: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_015test=4/UMfPEGznhhDoJ.ZiFNQjtcHI4xMs80msh8Ie6 (accessed 23.05.2016). 2. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 r. [Convention on fundamental rights and freedoms] – Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004?test=4/UMfPEGznhhDoJ.ZiFNQjtcHI4xMs80msh8Ie6 (accessed 10.04.2016). 3. Deklaratsiya osnovnykh pryntsypiv pravosuddya dlya zhertyv zlochynu i zlozhyvannya vladoyu vid 29 lystopada 1985 r. [Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power] – Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_114?test=4/UMfPEGznhhDoJ.ZiFNQjtcHI4xMs80msh8Ie6 (accessed 04.05.2016). 4. Aharkov M. M. Obyazatel'stvo po sovetskomu hrazhdanskomu pravu (Obligation under soviet civil law) Moscow, 1940, P. 44. 5. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 roku [Constitution of Ukraine] – Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр?test=4/UMfPEGznhhDoJ.ZiFNQjtcHI4xMs80msh8Ie6> (accessed 16.05.2016). 6. Polyakov Y. N. 'Otvet-stvennost' po obyazatel'stvam vsledstvye prychynenyia vred' (Liability for causing damage) Moscow, 1998, P. 172. 7. Onishchenko N. M. Problema efektyvnosti zakonodavstva ta suchasnyy rozvytok [On the problem of legislation efficiency and its contemporary development] Viche, 2007, Vol. 12, pp. 3–6. 8. Tsyvil'nyy Kodeks Ukrayiny vid 16 sichnya 2003 r. [Civil Code of Ukraine] – Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/43515?test=4/UMfPEGznhhDoJ.ZiFNQjtcHI4xMs80msh8Ie6> (accessed 23.05.2016). 9. Popov V. V. Hrazhdansko-pravovaya otvetstvennost' za vnedohovornoj vred, prychynennyu pablychno pravovymu obrazovanyyamy Dys. kand. yuryd. nauk. [Civil liability for causing non-contractual damage by public legal entities. PhD in law diss.] Moscow, 2002, P. 201. 10. Zakon Ukrayiny “Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini” vid 21 travnya 1997 r. [Law on local power in Ukraine] – Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр?test=4/UMfPEGznhhDoJ.ZiFNQjtcHI4xMs80msh8Ie6> (accessed 22.05.2016). 11. Matveev Yu. H. Anhlo-amerykanskoje delyktnoe pravo (Anglo-americal delict law) Moscow, 1973, 176 p.